

עירובין טו

משה שווערד

1. בית יוסף אורח חיים סימן שסג

יא ואפילו לא עשאו לשם לחי וכו'. גם זה בפרק קמא דעירובין עלה ט"ו (ע"א) פלוגתא דאביי ורבא ואביי הוא דאמר הוי לחי ואזדא לטעמיה דאמר לחי משום מחיצה ומחיצה העומדת מאליה הויא מחיצה ופסקו הפוסקים כוותיה שזו היא אחת מהשמועות שסימנן יע"ל קג"ם דקיימא לן בהו כאביי (קדושין נב.):
ומ"ש ובלבד שיסמכו עליו מערב שבת. כך מפורש שם היכא דלא סמכינן עליה מאתמול כולי עלמא לא פליגי דלא הוי לחי כי פליגי היכא דסמכינן עליה מאתמול ופירש רש"י היכא דלא סמכינן עליה מאתמול. שהיה שם לחי אחר ונפל בשבת: העומד מאליו. שלא הוקבע לשם תיקון מבוי שלא הזמינוהו לכך: כלומר דאפילו הוקבע בידים מיקרי עומד מאליו כיון שלא הוקבע שם לשם לחי ורצה להשמיענו עוד שאין צריך שיתכוין לסמוך עליו מערב שבת אלא כל שלא היה שם לחי אחר בערב שבת זה מיקרי סמך עליו מערב שבת ...

2. חידושי הרישב"א מסכת עירובין דף טו עמוד א

אביי אמר הוי לחי. ודוקא עד פחות מד' אמות, אבל ד' אמות אפילו אביי מודה דלא הוי לחי כיון שהוא עומד מאליו, כדכתב רש"י ז"ל (ה' ב') גבי לחי הבולט מדפנו של מבוי.

3. שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שסג סעיף יא

ח אפילו לא עשאו לשם לחי, אלא (לז) שנזדמן לו שם מאליו, כשר; ובלבד שיסמכו עליו מערב שבת, * אבל לא סמכו עליו מערב שבת (לח) כגון שהיה שם לחי אחר ונפל בשבת, ובאים עכשיו לסמוך על זה, לא. (אבל לא היה שם לחי אחר מערב שבת, לט) כאלו סמכו עליו דמי) (ב"י בשם רש"י והגהות אשרי והמגיד פט"ז).

4. משנה ברורה סימן שסג ס"ק לט

כאלו סמכו עליו - ר"ל אף על פי שלא סמכו עליו בפירוש אכן אם בפירוש לא סמכו עליו [ל] כגון שלא טלטלו בשבת שעברה ע"י לחי זו ולא היה שם לחי אחר אינו מועיל לשבת הבאה עד שיסמכו עליו מע"ש בפירוש:

5. בית הבחירה למאירי מסכת עירובין דף טו עמוד א

לחי העומד מאליו כגון שגדל לשם אילן או שנעשה שם תל או עמוד שלא לשם לחי אם הדבר ברור שלא סמכו עליו מאתמול [לא הוי לחי] אבל כל שאפשר שסמכו עליו מאתמול כגון שלא היה שם לחי אחר אלא זה בין שלא היה שם אחר מעולם בין שהיה שם אחר ומ"מ נפל זה מבעוד יום עד שאפשר שעלה על דעתם מבערב לסמוך עליו הרי זה לחי אף על פי שלא הוקבע לשם לחי הואיל ועליו סמכו שמאחר שהוא [משום] מחיצה ולא משום היכר מחיצה מאליה מחיצה היא הא קורה העומדת מאליה כגון אלו שנותנין קורה מכותל לכותל לחזק אין זה כלום שהקורה משום היכר ואין היכר אלא בשהוקבע לכך ושמא תאמר לחי מיהא הואיל ומשום מחיצה היא ומחיצה העומדת מאליה מחיצה היא נתיר אף בשלא סמכו עליו מאתמול שהרי במחיצה אף בעשויה בשבת מאליה מתרת כגון מחיצה של בני אדם ושאר מחיצות נראה שמתוך שאינה מחיצה הניכרת התמירו בה הא במחיצה גמורה אין לחלוק בה בין סמכו ללא סמכו וכמו שאמרו העושה סוכתו בין האילנות והאילנות דפנות לה כשרה אף על פי שלא נטעו האילנות לשם מחיצה וכן בענין פסי ביראות אמרו שאם היה שם אילן או גדר או מחיצת קנים בפחות פחות משלשה נדון משום דיומד על הדרך שיתבאר בפרק שני י"ט ב' אף על פי שלא נעשו מתחלה לכך

6. שו"ת רבי עקיבא איגר מהדורה קמא סימן לה

תו כתב מעכ"ת נ"י להסתפק בנפסק הצוה"פ =הצורת הפתח= בשבת ואין רוחב המבוי י' אמות דהדין דיש לסמוך בשעת הדחק על הלחי דמהני מדינא, ונסתפק מעכ"ת נ"י אם מקרי לא סמכו עליה מאתמול, כיון דלא היה דעתן מדין לחי.
גם אני עמדתי בזה ואעתיק לרומעכ"ת הרשום אצלי בש"ע א"ח (סי' שס"ג סי"ב) לחי העומד מאליו וזה לשוני, נלענ"ד לענין פסי חצר כשר אף בלא סמכו עליו מאתמול ועדיף בזה מלח, וראיה ברורה מפ' כל גגות (דף צ"ג) א"ל דלמא בנפרצה מבע"י =מבעוד יום=, ואם נימא דגם בפסי החצר בעינן סמכו עליה מאתמול, אמאי קאמר דלמא בנפרצה מאתמול דרך ספק, הא ע"כ מיירי בהכי, דאלו בנפרצה בשבת גם הגדולה תתסר, דהא הגפופים לא סמך עלייהו מאתמול.
ואין לומר כיון דמ"מ סמך מע"ש =מערב שבת= על המחיצה מדין מחיצה והי' אותו מקצת בכלל, מקרי סמך עלייהו מאתמול, ז"א =זה אינו=, דנ"ל פשוט וברור במבוי שנפרצה כותל רביעי בשבת ונשתייר ממנה לחי דלא מקרי סמך עליה כיון דלא סמך בתורת לחי ליכא קול ולא הוי היכרא, דהא באמת קיי"ל דלחי משום מחיצה, גם קיי"ל דמחיצה העומד מאליו הוי מחיצה ואעפ"כ בעי בלחי סמך עליה, משום דבעי קצת היכר וה"נ כן, וא"כ תקשי כנ"ל דגם הגדולה תיתסר, אע"כ דבפסי לא בעי סמכו.

ומעתה נ"ל במבוי שיש לו לחי העומד מאליו ולא סמך עליה מבע"י ורחב ד' דמהני מדין פס לדעת רש"י עירובין (דף ה') דגם במבוי מהני פס אולם לשיטת תוס' שם לא מהני במבוי היתר פס, כנלענ"ד ברור...

7. חזון איש | או"ח עז:א

שבת וסוכה, ועיקר הדבר אפשר דכוח מדרבנן, ולדין אין נפקותא בזה דקיי"ל דעומד מחליו כיו מהיכל ואף בלוי"ה דלא גרע מלחי למ"ד משום מהיכל וכמשי"כ הגר"א שם, ומיכו בלחי למ"ד משום כיכר ופסול דעומד מחליו, דעיון עשוי כדי להשלים תקנת חכמים, וכדליתא דש"י"ע שם"ג סט"ו בקורה. — וענין סמכו

8. חידושי הריטב"א מסכת עירובין דף טו עמוד א

גירסת הספרים אביי לטעמיה דאמר לחי משום מחיצה. ויש שפירשו דהיינו מאי דקאמר (לעיל ט' א) אסור להשתמש בין הלחיים דקסבר לחי משום מחיצה ואין מחיצה מתרת אלא לפניו ממנה, ולפי זה אין הלכה כרבא בההיא דהתם דהא קיימא לן כאביי בהא דהכא דהוי מיע"ל קג"ם לפי מה שכתב רש"י ז"ל שזו היא למ"ד של יע"ל, ובתוספות פירשו דאביי לטעמיה היינו מאי דקאמר לעיל בפירקין (ד' ב') גבי [כמה] ממעטו אביי אמר ד' ופרישנא טעמיה דקסבר קורה משום מחיצה וכיון שכן כל שכן דסבירא ליה דלחי משום מחיצה, ואף על גב דאמרינן התם לאביי לישני אחריני הכא סברינן כהאי לישנא קמא, וזה דוחק, והנכון דלא גרסינן הכא ואביי לטעמיה ור"ח ורבינו אלפסי ז"ל לא גרסי ליה.

9. חידושי הרשב"א מסכת עירובין דף טו עמוד א

ת"ש שבת בתל וכו'. ומברייטא דקתני כל מחיצה שנעשה בשבת בין בשוגג בין במזיד שמה מחיצה לא מצי לאקשוויי דההיא נמי כיון דנעשית בידים לשם מחיצה אף על פי שלא סמכו עליה מאתמול ועכשיו הוא דנעשית מ"מ כיון דבידים נעשית לשם מחיצה מחיצה גמורה היא ומודה בה רבא, וה"ה נמי ללחי כי האי גוונא וכמעשה דרב דבסמוך דאחוי ליה לשמע' קום אדוכתיך:

10. שפת אמת מסכת עירובין דף טו עמוד א

במשנה בכל עושין לחיין כו' יש לעיין אי גם בקורה פליגי דאפשר דקורה דמשום היכרא לכ"ע מהני בכל או נימא דמ"מ אין היכר אלא במידי דראוי למחיצה דמה"ט נמי בעינן שתהי' רחבה לקבל אריה ונקט לחי משום דשכיח יותר להעמיד למטה ב"ה ולא לתלותו למעלה ואין נ"מ בזה לדינא ועי' בהר"י בהרי"ף כ' דצריך להיות קשורה שלא תברח והיא מגמ' דסוכה והגם די"ל דהכא בלחי דרבנן לכו"ע אין חוששין שמא תברח מ"מ י"ל ג"כ להיפוך דבלי קשירה ליכא היכרא ופסול לכו"ע:

11. ספר קובץ שעורים ח"א - מסכת קידושין דף ה/א

(כג) דף ה'. ואקיש נמי יציאה להויה מה הויה בכסף אף יציאה בכסף. והיינו שהבעל יתן הכסף כמ"ש בתוס', והנה לפי מ"ש באבני מילואים דכסף קידושין הוא ג"כ בתורת פירעון, כמו בשדה לדברי הסמ"ע, וא"כ אם יתן הכסף בתורת קנין לא מהני בקידושין, ולפי"ז אין מקום לקושית הגמ', דבגירושין אם הבעל נותן כסף אינו בתורת פירעון אלא בתורת קנין, ובכה"ג גם בקידושין אינו קונה:

12. חידושי הריטב"א מסכת עירובין דף טו עמוד ב

על מנת שלא תלכי לבית אביך לעולם אין זה כריתות. ק"ל והא אם מת אביה יכולה ליכנס שם שאינו ביתו כדתנן קונם ביתך שאני נכנס מת או מכרו מותר ליכנס בו, י"ל דהכא לא דק תנא בלישנא אלא שאמר בלישנא דמשמע שלא תלך שם לעולם וכגון שאמר לבית זה שהוא של אביך היום, ובתוספות תירצו דלבית אביך לעולם משמע ואפי' לאחר מותו כדכתיב בתמר שבי אלמנה בית אביך ואף על פי שכבר מת אביה, כי בתו של שם היתה, ודבריהם אמת ויציב כשאומר לה כן לאחר שמת אביה דומיא דהתם, כי בודאי אין הכוונה אלא לבית שהיה של אביה כי היום אינו של אביה, וכן כל כיוצא בזה וכדפרישית בדוכתה בס"ד.

13. חידושי הריטב"א מסכת עירובין דף טו עמוד ב

איתמר פרוץ כעומד כו' הכי אגמריה רחמנא למשה גדור רובא. הקשו בתוספות דמשמע דלכו"ע פרוץ מרובה על העומד כפרוץ דמי דבר תורה, ואילו לקמן (כ' א) אמרו בפירוש שהזורק לפסי ביראות חייב ואפילו בעושה כעין פסי ביראות ברשות הרבים ואמאי דהא התם פרוץ מרובה על העומד והתם אין שם צורת פתח כדי שתאמר דצורת פתח עושה אותו כסתום, ותירצו דכיון שהעמיד אותן פסין רחבין בפאות ואמה לכאן ואמה לכאן הא חשיב כמחיצות גמורות מן התורה כענין שאנו אומרים בצורת פתח או בתקרה כשפיה יורד וסותם דחשיב כמחיצה גמורה לענין סוכה, ואילו הכא מיירינן בדבר העשוי פרצות כי העומד אינו חשוב מחיצה בפני עצמו והוא צריך לצירוף הפרוץ, הלכך התם בפסי ביראות הא איכא שם ד' מחיצות מן התורה כי אותם דיומדין חשובין מחיצה דבר תורה לענין שבת דהא [הכי] גמירי לה.

14. חידושי הרשב"א מסכת עירובין דף טו עמוד ב

הכי אגמרי' רחמנא למשה גזור רובא. מהכא משמע דבין למר ובין למר פרוץ מרובה על העומד כפרוץ דמי דבר תורה, ואיכא למידק דהא פסי ביראות פרוץ מרובה על העומד הוא ואפ"ה היא מחיצה דאורייתא וכדאמרי' לקמן אמר ר"א הזורק לבין פסי ביראות חייב פשיטא אי לאו מחיצה היא היכי שרו רבנן לטלטולי לא צריכא כגון דעבד כעין פסי ביראות ברה"ר זורק לתוכו הא נמי פשיטא אי בעלמא לאו מחיצה היא גבי בור היכי שרו רבנן לטלטולי, אלמא פרוץ מרובה על העומד כעומד דמי, ותירצו בתוס' דכל היכא דהעמיד פסין בפאות ואיכא שם ד' מחיצות בי התם היא מחיצה והכא בשלא העמיד בפאות וליכא שם ד' מחיצות, והראב"ד ז"ל פי' דמדאורייתא לגבי מחיצות אפילו פרוץ מרובה כעומד הוא והכא בגזרות דרבנן פליגי מר סבר דמדרבנן פרוץ כעומד כפרוץ ומר סבר כעומד והא דאמרי' הכי אגמריה רחמנא למשה לפי שכל הגזרות שעתידין חכמים לגזור נתגלו לו למשה בסיני משום הכי הלכה נקראת דגזרי' על שם הלכה, והכי אשכחן ברובו שאינו מקפיד ומיעוטו המקפיד דהלכה היא ואמרי' גזרו על רובו שאינו מקפיד משום רובו המקפיד אלו דברי הרב ז"ל, וכבודו במקומו מונח כי לא נאמרה שם הלכה על רובו שאינו מקפיד ועל מיעוטו המקפיד אלא על רובו המקפיד ואתו רבנן וגזרו על רובו שאינו מקפיד ועל מיעוטו המקפיד, הראיה נדחית, אבל אפשר שהדבר אמת, ונראה שיש קצת ראייה לדבריו מפני שהביאו על מחלקותן הא מתניתא דכלאים ומותיב מינה לרב פפא ואם איתא מאי קושיא דלמא התם מדרבנן:

15. חזון איש [או"ח עז:יב]

(י) ונראה דלר"י מהני לחי מה"ט למפולש, אף צ"ט צינין יתר מי, ויש לטי' אי נראה מצחן מהני מה"ט, [ואטי' דנסוכה י"ט אי משמע צחי ור"ט דלענין מה"ט לא מהני נראה מצחן היינו משום דנסוכה גמורי דופן טפה, וצ"ט סתימה טפה ולא מסתבר צ"ט שיעול נראה מצחן אטי' דמדרבנן מהני אף כ"ט כגון צחור דצ"ט פס ד' ולר"י דשיעור לחי ג' כדמוכח ט' צ"י י' אי צחור קטנה שגפלה] ומה דין צין כלחין מה"ט צמפולש, ודין לחי כנמשך ד"א ודאי לא שייך לענין דינא דאורייתא, וכן דינא דר"א ור"ט נראה דאינו מוגרע, והלכך אטי' שיש פרה צדופן ולא נשתיר אלא משהו, כל שטומ"ר חשיב דופן, וניזון לחי צרוה ג' כמחילה, [ואתו אורי' דכ"ט ודכ"ט לא שייך כמשי"ט ח' י' צ"י ד"ה אצטעיים צ"ט ריב"ט, ואפשר דלמ"ד לחי כוי מחילה צרוה ג' מה"ט, מהני גס לענין שיחון צפני כאור שלא יתערב צמקום כמקף, ולא שייך לחי אורי' דכ"ט כוי, וק"י ח' טס למ"ד משום היכר, או צמזוי שהוכשר צקורה] ודין לחי שהחתיק ג' מן הכותל, נראה דכ"ט מוגרע דין רכ"י מה"ט, ונראה דכל מה שכתבו כל אלו הדינים, נמי לדעת הרמב"ם שדין לחי כ"ט תנאי צדן רכ"י מה"ט.

16. ביאור הלכה סימן שסב

כשכל הרוחות ע"י צוה"פ - הפמ"ג נסתפק בסימן שס"ג בצוה"פ של ד' קונדסין אי הוי מחיצה ד"ת ולחייב הזורק בו מר"ה או צוה"פ מהני רק להתיר כרמלית או פרצה יותר מעשר דמן התורה הוי מחיצה משו"ה מהני צוה"פ ע"ש [ומה שהביא קצת ראייה מסימן תר"ל ס"ו גבי סוכה חפשי בראשונים ולא מצאתי לאחד מהן שיכתוב דמיירי שהניח קנים על הקונדסין] והנה מדברי התוספות דעירובין דף י"א ד"ה אילימא וכן ברא"ש ורשב"א שהקשו דאמאי הוצרכו לעשות פס ביראות להתיר להשקות לבהמת עולי רגלים יעשו ד' קונדסין וקנה על גביהן דהוי צוה"פ והרי שם הפסי ביראות אף בר"ה הוא כדאיתא בדף כ' בגמרא עי"ש ואפ"ה מותר לדידהו ע"י צוה"פ דד' קונדסין לטלטל מן הבור לשם הרי מדאורייתא נעשה רה"י אמנם לתירוצא דריצב"א שם בתוספות דהגמ' לא מיירי כ"א בשיש לו שתי מחיצות כהלכתן וכן הסכים שם הריטב"א לתירוץ זה עי"ש א"כ לא מוכח מידי ומכ"ש לפירוש ר"ח דמיירי הא דארבע קונדסין שהיו קנים ביניהן פחות פחות מג' טפחים בין זה לזה כדי שתהיה מחיצה בודאי מוכח להדיא דע"י קונדסין גרידא לא הוי מחיצה וכן בריטב"א הביא פירוש זה בשם רבו עי"ש וכן מוכח ברי"ף בשם רב האי גאון שמפרש כן [מדכתב שם על צוה"פ שעשאו מן הצד דהיינו שעשאו להצורת פתח בקרן זווית ומשום דפתחא בקרן זווית לא עבדי אינשי והרי בש"ס הובא מימרא זו על ההיא דד' קונדסין אלמא שהיה סתום כמחיצה עד אותו מקום] וכמו שכתב בחידושי הרשב"א שהרי"ף הולך בשיטת ר"ח וכן הרמב"ם שהעתיק כדברי הרי"ף בענין מן הצד מוכח ג"כ דמפרש כפירוש ר"ח ולכל הני עכ"פ אין שום מקור דיהיה מחיצה מדאורייתא עי"ד קונדסין גרידא ואדרבה משמע לכאורה להיפוך מדהצריכו שיהיו קנים ביניהן [אלא שאפשר קצת לדחות דהוא מדרבנן בעלמא] ולפלא על הרב פמ"ג שלא העיר מכל זה. ודע דכ"ז דוקא בארבע קונדסין שאין מחיצה ביניהן רק קנה מלמעלה על גביהן אבל אם יש שתי מחיצות שלימות בשתי רוחות

ובשאר שתי הרוחות או אפילו באחת עשה כמין צורת הפתח משמע דלכו"ע נעשה רה"י עי"ז וראיה והא דקי"ל דמבוי שמפולש לר"ה עושה צוה"פ מצד אחד ולחי וקורה מצד אחר וכמו שכתב הרה"מ והובא במ"א סקי"ז:

17. חידושי הרישב"א מסכת עירובין דף יז עמוד ב

הא כתיבנא לעיל (ט"ו ב') מה שהקשו בתוספות היכי מכשרינן הכא בפסי ביראות פרוץ מרובה על העומד והא בין לרב פפא בין לרב הונא בריה דרב יהושע לא אמר רחמנא דנפרוץ רובא, ואילו ביראות הם רשות היחיד גמורה מן התורה ואפילו ברשות הרבים כדאיתא לקמן בפרקין (כ' א'), אלא שחז"ל לא התירו אלא לעולי רגלים ולטלטל לצורך בהמתם בלבד והזורק מתוכם לרשות הרבים או מרשות הרבים לתוכם חייב, ויש מי שתירץ בזה דמדאורייתא אפילו פרוץ מרובה על העומד כשר כיון שיש במקום אחד שיעור רחב מחיצה, ודאמרינן לעיל הכי אמר רחמנא לא תפרוץ רובא זהו מדינא דרבנן דרחמנא אגמריה למשה מסיני שכן עתידין חכמים לתקן, ואשכחן כיוצא בו בפ"ק דמכילתין (ד' ב') דאמרינן כי אתאי הלכתא לרובו ולמיעוטו ולמקפיד ושאינו מקפיד והנהו לאו מדאורייתא ניהו דלית לן מדאורייתא אלא רובו המקפיד אלא ודאי כדאמרן, ואין זה מחוור, והתם בפ"ק הכי אמרינן דאתאי הלכתא לחלוק שיש בין רובו ומיעוטו ומקפיד ושאינו מקפיד לומר שלא אסר רחמנא אלא כשיש שם רוב ושיהא מקפיד, ומה שאנו אומרים וכדר' יצחק רוצה לומר כמו שפירש לנו ר' יצחק כי זהו מן התורה, **והנכון יותר כשיטת התוספות כי מחיצין הלכה למשה מסיני ואין כולם שוות שהרי אתה רואה בפי תקרה יורד וסותם דאמרינן גוד אחית ואין בקיעת גמלים מבטלה ובמחיצות דעלמא אפילו הן גדולות כמה מבטלתן בקיעת גדיים, הכא נמי כך הוא דין תורה דכל שיש מחיצות שלימות בזויות שיעור אמה לכל צד כעין פסי ביראות (שפסא) [שתהא] חשובה מחיצה גמורה ולא תפסל בשום פרצה בעולם, ובאו חכמים ואסרו שלא לטלטל בו אלא לצורך עולי רגלים או לדבר מצוה** וכדבעינן למימר קמן.

18. שו"ת חוות יאיר סימו קצב

ומצאנו בכה"ג בגמ' מנחות מ"ה ע"א ובספרי דפנחס הובא בילקוט דר"נ ע"ב ושם ובסוכה ט"ו ע"ב **פליגו אמוראי בפרוץ כעומד והרי מחיצין הל"מ ונחלקו ש"מ שיש שכחה ויש מחלוקת בהל"מ...**
ותמה תמה אקרא לא עליהם רק עלי ועל מיעוט השגתי וקולשת דעתי וחולשת שכלי שלא השגתי לפלגות בן ראובן חקרי לב להבין דבריהם ולישב התמיה שעלה בש"ס לפי מונח קיים זה קצתם א"א לישב כלל וקצתם נראה קצת ישוב שנאמר שאין מן הנמנע לחלוק על מ"ש אחר שהוא הל"מ אם אינו חולק על גוף הדין רק ס"ל שהוא מן התורה. **ובקצתם י"ל שלא נחלקו לכחש ח"ו בדין הוא לגמרי לומר שאינו הל"מ רק ודאי ס"ל שמקורו הל"מ רק שנשכחו פרטיו** וביאורו כגון אין חולק בדין תוס' שביעי' רק איכא למ"ד דמדאורייתא הוא גם נחלקו בהמשך זמן התוס' ובכמה פרטי דינים מסתעפים ותלויים בזה. וכן אין חולק שהל"מ דלפעמים אמרינן במחיצות לבוד אף שיש הפרש כאלו מחובר רק נשכח בכמה. **ולכ"ע הל"מ דפרוץ כעומד הל"מ רק נחלקו הלשון גזור רובא ופרוץ כעומד אסור וכו'** ובכה"ג יש לישב כמה מהם רק שאין התירוץ הזה מספיק בכלם גם אינו עולה לרצון לפני ולא נתישב דעתי בו כי אם נאמר שהיה הכל מפורש בהל"מ רק נשכח דיני פרטי' ולפעמים ביאורו ועל זה אמר בתמורה דף ט"ז דנשכחו כמה ג"ש באבלו של משה והחזירן עתניאל ב"ק בפלפולו מה אהני לן זה שנשאר שורשו בזכרונינו אחר כי לא נדע מה נעשה ואיך נבינו. מלבד מה שיש מן הלחץ זו הדחק לומר בהחלט שנשכח קצתו ולא כלו ואם נאמר שבא הל"מ בהערה ובלשון בלי מובן ובלתי מפורש רק תלי בדעת חכמי הדורות גם על זה יש לתמוה תמיהתינו הנזכרות...